

INFORMACIÓ HISTÒRICA.

MAS CAMARENA EN LA LÍNIA DEFENSIVA DE VALÈNCIA.

La Urbanització de Mas Camarena està edificada sobre un solar on hi havia camps de cultiu del secà (almetllers i garroferes) que fiten amb el regadiu més rendible i dels tarongers, que continuen cultivant-se. A escasos cinquanta passes del mur oest que tanca el sector C hi ha una construcció mig assolada de formigó, amagada per uns arbres a la vora d'un camí, per on cada dia passen desenes de vianants, corredors i ciclistes que pot ser no sàprien que es tracta d'un búnker que formava part d'una línia defensiva que es va construir durant la Guerra Civil espanyola (1936-39); i que va adquirir protagonisme en plena "*Batalla per València*" que va tindre lloc ara fa 75 anys, durant el mes de juliol de 1938. Este va ser un episodi singular, realment importat, en el desenvolupament del conflicte, però poc conegut si el comparem amb altres batalles com Madrid, Guadalajara, Brunete, Teruel i, sobretot, la batalla de l'Ebre amb la qual està directament relacionada.

La guerra civil ja s'allargava dos anys de batalles i combats des que el 17 de juliol de 1936 hi haguera un colp d'Estat protagonitzat per militars rebels al Govern republicà sorgit de les eleccions de febrer. Com que no es van poder imposar en bona part de l'Estat, Franco demanà ajut a Hitler i Mussolini, que respongueren immediatament, cosa que li donà millors i més moderns mitjans bèl·lics per a iniciar la campanya de conquesta i extermini dels qui resistien al seu avanç o defensaven la República democràtica espanyola assetjada des de dins i des de fora. Madrid es va defensar durant este temps amb eficàcia, gràcies a l'ajut soviètic i de les Brigades Internacionals, per això Franco es va centrar en objectius menys complicats com el Nord, responent amb més força a qualsevol atac o contraatac republicà. Així, després de trencar el front a Teruel i dividir el territori republicà en dos, en la primavera 1938, Franco tenia l'alternativa d'atacar Catalunya o València. Sabem per la recerca de José Durbán Aparisi, investigador especialitzat en l'estudi de les trinxeres i fortificacions de la Guerra Civil al nostre territori, (el treball i les activitats del qual, dirigits a identificar i recuperar esta part del nostre patrimoni històric i arquitectònic es poden seguir en el seu blog "*Fortificacions i trinxeres del País Valencià*"), que els assessors nazi-feixistes del general Franco aconsellaren que prenguera Catalunya i acabaria abans la guerra. Ara bé, Franco es decidí per València, objectiu, en principi, més fàcil, ja que apropar-se a la frontera francesa li podia reportar algun problema internacional. A més, i seguint altres autors, prendre València significava tallar la base principal d'aprovisionament de la zona republicana i podria aconseguir abans la victòria, cosa que li convenia als seus interessos polítics de construcció d'un estat totalitari del qual ell seria el dictador indiscutible. Franco digué als generals, segons José Durbán, que el dia 25 de juliol (dia de Santiago, patró d'Espanya) que desotjava prendre café a la plaça de l'Ajuntament de València. Per a aturar esta nova ofensiva els comandaments de l'Exercit Popular de la República - i davant la seua inferioritat material- plantejaren una estratègia defensiva-ofensiva en base a unes línies de defensa en profunditat de Teruel cap al sud i que tenien com a objectiu barrar el pas a les tropes franquistes aprofitant el territori muntanyós del sud d'esta província, de Castelló i de València, fortificant-lo per a aturar l'ofensiva franquista cap a la capital del Túria. És el que es coneix com la Batalla de València, que començà el 13 de juliol de 1938 i on participaren uns 120.000 atacants i uns 150.000 defensors. Franco pretenia trencar el front pel nord i l'oest i, en una maniobra envoltant, conquerir la província de València, però es va trobar enfront unes defenses fermes consistents en tres grans línies fortificades:

Línies defensives i fortificacions durant la guerra civil.

1ª Línea Defensiva del **FRONT**. Va des d'Almenara fins a Santa Cruz de Moya a Cuenca. Centre de Comandament a Mora de Rubielos. Es el que es coneix com Línea XYZ

2ª Línea: la **INTERMEDIA** o de Palancia que va des de Sagunt fins a Chelva.

3ra Línea: **LA INMEDIATA** va del Puig als Carassols, a Vilamarxant, que a Bétera passa pel *Corral del Tir- La Torre Bofilla, Mas d'Elies, Barranc d'Hortolà i la Jonquera*, on se situen les restes que tenim al voltant de Mas Camarena, en la zona coneguda com a Junquera (el camí que denominem "dels cavalls" és en realitat el "camí de Junquera", com podem veure al nord-est de la urbanització), i que enllacen amb les fortificacions del que hui és San Antoni de Benagéber i la Vallessa, a Paterna. Les dues primeres línies van emprar, bàsicament, pedra seca per a fortificar en una línia més o menys continua; en canvi, la tercera, la que tenim aquí, va consistir en aprofitar les característiques del terreny i les infraestructures existents com camins, carreteres o ferrocarril, construint-se centres de resistència de formigó: búnkers, trinxeres de combat, blocs, casamates, emplaçaments artillers i nius de metralladora cada 300 metres de la línia, que coordinaven els comandaments. S'establia així, un cinturó de foc creuat al voltant de València, amb metralladores d'un abast d'uns 3000 metres, com un cinturó d'acer, que es pretenia impenetrable. Si es trencava eixa línia per algun lloc es podia respondre contraatacant, ja que darrere de cada búnker i trinxera de combat, les trinxeres de comunicació enllaçaven els centres de resistència de rereguarda amb els búnkers de primera línia. A més a més, els bombardejos de l'aviació no eren efectius sobre estes fortificacions de formigó armat i, al remat, havia de ser la infanteria qui prenguera per assalt la línia de defensa fortificada. Segons Durbán, esta estratègia defensiva de l'Exèrcit republicà va resultar encertada, perquè en la batalla per València es va produir un desgast tan gran com inesperat de les tropes franquistes, ja que quan trencaven la línia del front per qualsevol lloc – ho feren per tres de diferents- tenien un contraatac des de la **XYZ**. Això va succeir en la zona dels Ports. El nombre de baixes així ho certifica: 20.000 franquistes i 5000 entre les files republicanes. Al Toro hi ha l'únic cementeri musulmà de València degut a les baixes dels batallons moros que Franco va llançar sobre el front per a trencar les defenses republicanes. L'eficàcia resistència presentada obligà Franco a replantejar l'ofensiva. El 23-24 de juliol Franco sabia que el cafè a València hauria d'esperar, tanmateix però, el 25 l'Exèrcit Popular de la República passava l'Ebre i s'acabava la Batalla de València romanent el front de Levante amb escassa activitat i pocs canvis fins el final de la guerra.

La construcció. Els objectius.

A nivell tècnic, i segons José Durbán, estes línies defensives tracten d'aprofitar els desnivells del terreny on seleccionen uns punts estratègics, on es construeix el centre de resistència fortificat i bé armat. Té el seu origen a la I Guerra Mundial, en l'Exèrcit francès. Si ens fixem en la situació dels búnkers estem davant d'una pujola o llometa, una elevació del terreny amb bona visibilitat. El búnker principal, del que tenim restes, defensava la part nord-oest i sud-oest formant un triangle de nius de metralladores. Els diversos punts de resistència es comuniquen per les trinxeres de comunicació en ziga-zaga, que encara es poden apreciar malgrat l'estat de destrucció, d'abandonament a causa de la vegetació o per la seua utilització com a abocador incontrolat.

Els búnkers es dividixen en la zona d'habitable per als soldats, la zona de pas a partir de murs retranquejats que porten a la cambra de combat on hi ha les troneres laterals; estan disposats cap al nord i l'oest per fer foc creuat amb les metralladores dels altres búnkers de la línia. La grossària dels murs és d'un metre de formigó i estan connectats entre ells formant centres de resistència que conformen els diversos sectors, com si foren els merlets dels castells medievals rebaixats i amagats en el paisatge per tal d'adaptar esta disposició defensiva als temps de l'artilleria pesada i l'aviació. Hi ha 100 fortins, búnkers, emplaçaments artillers i nius de metralladores entre el Puig i els Carassols, un cada 300 metres en un cinturó defensiu fortificat d'uns 26 km. Al sector de Mas Camarena, encara en podem apreciar dos vora el camí que ix del Sector C. La fortificació és de formigó armat, amb les cambres de combat i les troneres que encara es poden apreciar. En la cambra de combat se situaven els soldats que disparaven a través de la tronera, per on es treia la màquina de combat o metralladora. Per a la protecció de la tronera es posava fusta per a què la bala, resquill o metralla s'hi quede i no rebote en el formigó i ferisca a qui està dins, impossible d'apreciar a les restes de Mas Camarena, però sí a la Vallessa. El centre de resistència de la Jonquera ocuparia una posició central en el sector R-10, R-11 de la "**Línea Inmediata**" en situar-se en un punt des d'on es dominava la mar i bona part de la resta de la línia enfront de la Calderona.

Segons José Durbán, ací treballaren unes 9000 persones des de juny de 1938 fins al final de la guerra. Entre ells hi havia presoners de guerra, presos polítics, soldats dels reemplaços mes joves o més vells i voluntaris sindicalistes, que només ho podien fer si venien bé avalats, degut al caràcter estratègic d'estes defenses. El cos d'inginyers i els militars professionals dirigien l'obra i tractaven de separar els diversos col·lectius per a evitar accions de cinquena columna (partidaris de Franco que sabotejaren les obres). Es van portar presoners de les batalles de Belchite i Teruel, que estaven a Totana, a fortificar i es va procurar que no tingueren massa queixes quan al menjar i el tracte, cosa que va repercutir en la bona marxa de les obres. Presos polítics salvaren la vida ací quan hi havia els freqüents bombardejos sobre València de l'aviació italiana i morien xiquets a la ciutat. El que demostra esta línia defensiva és que ni el front ni la reraguarda republicana eren el caos i el desastre que la propaganda franquista sempre havia difós. La importància militar i política de la seua construcció la podem apreciar en el fet que per a per mantenir la moral de combat i resistència el Govern va enviar al general Miaja, artífex de la defensa de Madrid, a València.

Búnker a Jonquera.

Cambra de combat.

Tronera

Habitacle-refugi per als soldats.

Mur de formigó foradat per a amortir el soroll de les metralladores.

Per a construir-la es va paralitzar tota l'obra pública de la zona republicana: tot el que hi haguera de ferro venia ací. A València, l'estiu de 1938 es tancaren cafés i teatres, l'alteració de l'ordre públic es pagava amb els treballs de fortificació. El president del Govern, Juan Negrín tenia les idees clares: si no podia guanyar la guerra, volia trobar condicions de pau el més honroses i justes possibles, que evitaren represàlies i revenjes i per a això hi havia que resistir. De València, d'Alacant, de Múrcia o La Manxa s'enviaren camions, eines de treball, ferralla, ciment i tot el que hi haguera pels pobles per a fortificar. Es van recaptar milions de pessetes per a la seua construcció que no es va aturar fins a l'últim dia de guerra, cosa que ens indica que la capacitat de resistència es va mantindre ferma, si més no, en una part de la població i en l'Exèrcit de Levante, de qui depenien estes obres.

La causa per la qual es fer ací, a uns 10-11 Km de València es degué, seguint José Durbán, a l'experiència prèvia de la batalla de Madrid. La població de Madrid va patir molt en tenir la línia de defensa en la Casa de Campo, pràcticament dins la ciutat, que patia constans bombardejos de l'artilleria. Per això, quan es va planejar, des de la premsa es demanava que "se fortificara con eficacia y distancia", no en les Torres de Serrans; així l'artilleria enemiga no arribava a la ciutat. D'altra banda, no era possible la defensa de València per un exèrcit que se situava en un front a 50 kilòmetres de la ciutat si la reraguarda no estava convençuda que era possible la resistència. En 1938 el conflicte bèl·lic era una "guerra total", el que vol dir que tota la població participava, es veia implicada o es veia afectada per l'esforç i la situació bèl·lica. El soldat estava jugant-se la vida al front sabent que a casa s'estaven preocupant de la protecció dels seus, sabia que entre el front on ell combatia i la reraguarda hi havia tres línies defensives, i l'última era de formigó i acer. Si es trencava el front es podria continuar la lluita en les línies fortificades següents i açò va tenir un valor polític i moral fonamental. La premsa d'aquells dies reflectia eixe sosteniment de la moral dels combatents i de la població. La defensa de València era el sosteniment de la República i dels valors democràtics front al feixisme, que avançava per Europa i Espanya. "La Inmediata", era l'últim cinturó de defensa de València que havia de possibilitar la resistència d'un exèrcit que, si es retirava, podia continuar combatent en estes fortificacions, que comptava a Murcia - en cas d'evacuació- amb la base de l'Armada a Cartagena. D'altra banda, la resistència ampliava les possibilitats de negociar la pau a nivell internacional, que era on realment s'estava decidint la sort d'Europa, com es va demostrar en la Conferència de Munic en setembre de 1938, on Gran Bretanya i França "regalaren" Txecoslovàquia a Hitler i Espanya a Franco, en ratificar l'avantatge que li proporcionava la "no intervenció", obrint el camí a la II Guerra Mundial. En definitiva, estes defenses fortificades van ser efectives com ho demostra el fet que Franco no va tornar a intentar conquerir València i va buscar en altres objectius el final de la guerra, que va acabar com va començar: amb un altre colp d'Estat conseqüència de les derrotes continuades sofertes per les tropes republicanes, fruit del menor i pitjor armament a què va tindre accés la República

en guerra, però també fruit de la desunió i les disputes internes entre els diversos sectors i tendències polítiques existents al seu sí, d'altra banda comprensibles si es volia mantenir com a règim democràtic.

Un Patrimoni en perill de desaparèixer.

Esta línia de fortificacions no es va arribar a concloure i no va ser ocupada per l'Exèrcit, la guerra es va acabar abans. Ara bé, el seu valor històric rau en què la seua construcció augmentava les possibilitats de resistència de la població i la moral dels combatents al front, cosa que pot explicar que l'Exèrcit de Levante fora l'últim en abandonar les posicions el 29 de març de 1939 –la guerra es va acabar oficialment l'1 d'abril-. Estes fortificacions formen part del nostre patrimoni, en la mesura en què formen part del nostre passat; salvar-les de la destrucció vol dir preservar una part de la identitat d'un poble en formar part de la seua història i la seua cultura. La pervivència, memorialització i patrimonialització significa la pervivència de la memòria i la història dels qui les construïren i dels **valors de llibertat i democràcia que defensaren**. Estes construccions fortificades no es mereixen la destrucció per abandonament com si no formaren part del patrimoni arquitectònic i històric de Bétera. Estes restes formen part de la nostra memòria col·lectiva que hem de transmetre a les pròximes i futures generacions per a què valoren amb tota la seua dimensió el que va ser aquella tragèdia de la Guerra Civil espanyola. A més, la seua recuperació presenta no poques possibilitats culturals, educatives i, fins i tot, turístiques – per tant econòmiques-, com passa a altres llocs, com Viver, on hi ha rutes i zones d'interpretació de les trinxeres i s'organitzen visites d'escolars i adults. La preservació d'estes restes va més enllà de prejudicis ideològics o dels colors polítics, que en molts casos tapen un desconeixement científic i fred de la història, que s'incrementa amb un abandonament injustificat que porta a l'expol·li i la desaparició del patrimoni arquitectònic i històric que ací tenim, però que no apreciem.

Búnker destruït al mig de camps de conreu en transformació. Podem observar el material amb que s'elaborava el formigó.

Restes de les fortificacions.

Tinxera convertida en abocador. Jonquera.

El Puig ha iniciat el procés de recuperació de les seues fortificacions de la guerra, Moncada també. I què passa a Bétera? No fer res, vol dir que optem per la destrucció, com ho demostra el fet que s'hagen convertit en autèntics abocadors incontrolats. Franco, per si les necessitava, no va voler destruir estes fortificacions fins que no es va considerar ben assegut en el poder, prou després de la II Guerra Mundial. Estos búnkers, segons José Durbán, van ser reaprofitats com a vivenda o volats per aconseguir ferro i vendre'l en el temps de l'escasesa i l'autarquia. De ben segur que part de la cimentació de Mas Camarena estarà sobre estes restes. Amb les restes que encara hi ha es podrien plantejar excavacions arqueològiques en base grups de treball amb joves de tot Europa que anaren esbrinant com era de la vida quotidiana dels soldats i fortificadors, recuperant restes materials i arquitectòniques, realitzant arqueologia de trinxera... ja que tot plegat forma part del patrimoni i de la història de Bétera i de Mas Camarena. Hi ha un projecte europeu que va començar en 2002 que es diu **"Els camins de la memòria"** destinat a realitzar el catàleg dels **"llocs amb memòria"** dels principals traumes col·lectius del segle XX, com les dues guerres mundials i la Guerra Civil espanyola per a, des de les mirades particulars, construir una memòria europea comuna basada en la conservació i rehabilitació del patrimoni que mitjançant la pedagogia i la difusió pública - visites, museus-, donen a conèixer a la societat, en especial a la joventut, la crueltat i la injustícia inherents a tota guerra, i la superioritat moral de la democràcia i els drets humans sobre qualsevol tipus de dictadura i tirania. Este és un patrimoni específic que forma part de la Guerra Civil espanyola i, per tant, del patrimoni europeu de les guerres del segle XX, com les fortificacions de Normandia, de Verdún o la Línia Maginot a França (on treballaren milers d'espanyols, que caigueren presoners dels nazis); els refugis antiàeris a tot Europa (A València hi havia desenes, que a diferència d'altres ciutats com Almeria o Barcelona, pràcticament han desaparegut), la Línia Gòtica a Itàlia o el mateix camp de treball i extermini de Mauthausen, construït, en part, per presoners espanyols, on la majoria d'ells foren assassinats. La conservació d'estes trinxeres i estos búnkers no és incompatible amb el desenvolupament econòmic, tot el contrari; el fomenta en crear un àrea d'atracció històrica-cultural i de recuperació mediambiental perquè evitaria abocadors incontrolats, que hi ha per tot arreu en esta part del terme - i que diuen molt poc dels ciutadans que els provoquen i encara menys de l'administració que els permet- i fomentaria el respecte d'unes restes que donen entitat i protecció al paisatge on se situen. La Guerra Civil, amb tota la seua dimensió de destrucció, misèria i tragèdia, està en l'origen d'urbanitzacions tan properes com La Canyada i Montesol, que van nàixer com a colònies de refugiats del Grau de València que fugien dels bombardejos italians -La Pava- sobre el "cap i casal", avions que entraven pel Puig i soltaven les últimes bombes al Grau. A l'Eliana hi ha el carrer del *graueros* i enfront de la

Canyada hi ha Mas Camarena i les restes d'unes fortificacions que vulgueren defensar València del feixisme i la tirania.

Homes de totes les edats foren mobilitzats per a fortificar.

Bibliografia consultada i orige del mapa i de l'última foto.

- Durban Aparisi, José Fortificacions i trinxeres del País Valencià. *ulises-ulises.blogspot.com*
- Gil Hernández E. R. i Galdón Casanoves E. La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana, nº 17 "El patrimonio material". Editorial Prensa Valenciana, València, 2006
- Galdón Casanoves, Edelmir. La batalla por Valencia, una victoria defensiva. Publicacions de la Universitat de València, 2010.
- www.lescheminsdelamemoire.net

JOSEP MÀRIUS CLIMENT PRATS.